

4. Донцов Д. Душевна драма І. Франка і його сучасників // Д. Донцов. Туга за героїчним. Постаті та ідеї літературної України. – Лондон, 1953.
5. Кримський С. Запити філософських смислів. – К., 2003.
6. Маланюк Є. В пазурах раціоналізму. До трагедії І. Франка // Студентський вісник (Прага). – 1927. – № 5–6.
7. Маланюк Є. Франко незнаний // Книга спостережень. Т. 1. – Торонто, 1962.
8. Пахльовська О. Творчість І. Франка як модель культурно-національної стратегії // І. Франко – письменник, мислитель, громадянин. – Львів, 1998.
9. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Степан Злупко (Львів)

Науково-світоглядна цілісність творчості Івана Франка і франкознавство

Творча спадщина І. Франка характеризується не тільки геніальністю та енциклопедичністю, але й науково-світоглядною цілісністю, врахування якої має фундаментальне значення для франкознавства особливо на сучасному етапі його розвитку, коли склалися умови для об'єктивного поцінування спадщини і світогляду мислителя. У тому контексті варто відзначити, що франкознавство різних і політичних забарвлень нагромадило чимало дослідницького матеріалу, який стосується переважно окремих граней творчості І. Франка, що потребують системного цілісного осмислення, без якого важко збагнути велич творчості подвигу Великого Каменяря.

Відповідно до поставлених завдань не можна не зауважити, що вже в ранніх працях І. Франко засвідчив науково-світоглядну цілісність свого бачення зовнішнього світу. Пояснення того, очевидно, треба шукати в українській світоглядно-культурній космогонічній традиції, яка побутувала в народі від прадавніх часів. Про живучість народних уявлень у часи І. Франка можуть бути глибокі народознавчі дослідження П. Чубинського, проведені на території України від Чернігівщини до Холмщини. Очевидно, такі уявлення побутували і в рідному селі І. Франка.

Цей аспект переважно оминають франкознавці, незважаючи на те, що він допомагає пізнати джерела формування світогляду І. Франка, який спирався на науково-цілісне розуміння світу. Науковість була домінантою світогляду і усієї творчості мислителя протягом усього життя. Пошук наукової істини для І. Франка був творчим імперативом.

Це впливало з великої поваги до науки, до пошуку наукової істини. Так, вже у студентському дослідженні “Лукіан і його епоха” І. Франко відзначив, що “наука і філософія, не маючи під собою міцного фундаменту, позбавлені глибоких животворних ідей, заражені моральною гнилизною і зневажливим ставленням до всього

людського й божественного, не могли визначати людині певного й належного місця, вкласти в певні рамки людської особистості” [З: т. 45: 19].

Глибокі думки І. Франко висловив з приводу науки та її суспільної функції в надто молодому віці. Так, 1878 року він опублікував працю “Наука і її взаємини з працюючими класами”, у якій порушив питання: “що таке наука?”. Він писав: “Здавалося б, на перший погляд, що не має нічого легшого, як дати відповідь на вищепоставлене запитання. Але ж історія розвитку людства вчить нас, що протягом довгих віків тисячі мислячих людей давали найсуперечливіші відповіді на те запитання, розуміли науку в найрізноманітніший спосіб і, виходячи з того розуміння, присвячували свої здібності, а не раз і все життя праці зовсім не потрібній і такій, що не має з справжньою наукою щонайменшого зв’язку” [З: т. 45: 30].

Прикладом такого марнотратства праці молодий І. Франко вважав середньовічних алхіміків та астрологів, їхні пророчі старання та віщування. Не бракує і зараз людей, які глибокодумно похитують головами, але мало розуміються у науці. “Наукою, – казав І. Франко, – можна називати тільки пізнання законів і сил природи, які проявляються всюди і як завгодно. Справжня наука не має нічого спільного з надприродними силами, з жодними вродженими ідеями, з жодними внутрішніми світами, що керують зовнішнім світом. Вона має лише справу з світом зовнішнім, з природою ... Поза природою немає пізнання, немає істини. І лише природа є тією книгою, яку людина мусить постійно читати, бо тільки з нею може з’явитися для людини блаженна правда” [З: т. 45: 32].

Говорячи про те, що поза природою немає пізнання, І. Франко останню трактував всеохоплююче, тобто в її систему долучав і людину. Він виходив з того, що “людина є тільки одним з незліченних створінь природи”. Отже, людина є предметом науки, як і людський поступ узагалі. Людина з її історією, релігіями тощо заповнює природний простір, отже, вона становить органічну єдність природи.

Поза природою, немає істини. Тільки природа надає людині засоби для життя, до задоволення своїх потреб, розкоші й щастя. Усе це так. Але чи одне пізнання законів природи становить єдину мету науки? Очевидно, що ні, бо якби лише пізнання було метою науки, то вся наука не принесла б нікому найменшої користі, нікому не була б потрібна.

Наука справжня – це не безплідне знання. “Від справжньої науки, – стверджує І. Франко, – ми передусім вимагаємо, щоб була користь, щоб давала нам можливість перемагати без великих втрат у вічній боротьбі з природою за існування і збереження” [З: т. 45: 32]. І далі: справжня наука повинна виконувати два завдання: вчити та пізнавати закони природи і вчити користуватися ними у боротьбі з природою.

Важливою наукознавчою позицією вченого було твердження про те, що “наука, як і природа, є завжди одна – нероздільна і нерозривна. Все в ній взаємозв’язане, взаємодіюче, взаємозалежне: вона ланцюг, в якому всі ланки тісно сплетені між собою. Коли ж говоримо про поділ наук, то тим аж ніяк не хочемо сказати, що наука справді розпадалася на окремі частини, які не мають між собою нічого спільного. Навпаки від порухів найменшої пилінки, найдрібнішої піщинки до найскладніших

і найважчих досліджень людської думки – все становить в ній єдину цілість, одне тіло і все підлягає однаковим законам” [3: т. 45: 34].

Це доволі розлоге висловлювання І. Франка довелося процитувати повністю, бо воно має принципове значення щодо визначення цілісності наукового знання, розуміння якого не тільки в середині XIX ст., але й зараз не є однозначним. Нерідко науку тлумачили як певну сукупність, різнорідність окремих галузей знання. Наприклад, француз О. Конт представляв людське знання у вигляді драбини, щаблі якої співвідносяться у вигляді прямих ліній. У студентські роки І. Франка були розповсюдженими матеріалістичні погляди на науку, згідно з якими суттєво відмінними є закони, що діють у природі та суспільстві.

Цілісний підхід І. Франка до наукового знання не був випадковим, бо, як стверджували ще в античності, нічого з нічого не виникає. Джерела наукознавчих поглядів мислителя варто шукати не тільки в його геніальності, але й в українському народному світогляді, якому притаманний космогонізм з його цілісним трактуванням всесвіту.

Якщо всі науки творять єдність, пов’язані між собою залізним ланцюгом, то чому все-таки в реально-освітній дійсності науки вивчають окремо, яка того причина. Відповідаючи на те питання, І. Франко писав: “Говорячи про поділ науки, виражаємо швидше наше власне невміння, слабкість наших відчуттів, які не можуть обійняти всього велетенського матеріалу, всього нескінченного зв’язку сил, ділань і впливів” [3: т. 45: 34].

З того випливає, що одиничний людський розум не може з однаковою глибиною і повнотою охопити цілість та розплутати те, що в ній заплутане і злите разом. Тому аналіз треба проводити частинами, завжди пам’ятаючи, що йдеться не про якісь окремі світи, а що це є тільки різні вияви однієї сили, одного вічного руху, який панує у природі.

Остаточною метою науки, на думку І. Франка, є людина та її благо. Отже, весь обсяг наук він поділяв на два розділи. До першого розділу вчений зараховував природничі (фізичні) науки. Щодо другого розділу науки, то він за предмет має дослідження людини “від самого початку її появи на землі і всі віки її історичного життя, в тому числі нинішнє її життя, суспільний лад, внутрішні мотиви, діла та ідеали, до яких прагне. Цей розділ називається антропологічними науками” [3: т. 45: 35].

Дехто, як каже І. Франко, долучає до двох ще третій розділ – науки теологічні. Та оскільки ті науки ґрунтуються на вірі, заперечують всяке розумове доведення і з’ясування, то “ми не можемо ними займатися” [3: т. 45: 35].

Роздуми І. Франка про науку і наукознавство можна би продовжити. У всіх своїх міркуваннях мислитель відстоював єдність людського знання, бо воно відповідає єдності природи, включаючи і людину, яка є витвором природи. Учений-енциклопедист критично ставився до будь-якої забобонності і шарлатанства, сприйняття дійсності на хлопський розум. Не тільки пізнання природи, але і всіх суспільних явищ потребує справжньої науки. Творчість І. Франка – це розкошування наукової істини, якій він служив з подиву гідною відданістю і завзяттям.

Ось чому всю творчість І. Франка, у тім числі й художню, варто розглядати

крізь призму науковості. З того приводу він залишив нащадкам власні признання. Ще за життя І. Франкові дорікали за те, що він, мовляв, мало дбає про викінченість своїх художніх творів. До речі, такі докори йшли від прихильників письменника М. Драгоманова і М. Павлика. У відповідь І. Франко в листі до М. Павлика 30 липня 1879 року писав: “Ви знаєте, що, пишучи що-небудь, я зовсім не хочу творити майстерверків, не дбаю о викінчення форми і т. д. не тому, щоб се само собою нехороша річ, але тому, що натепер головне діло в нас сама думка, головне завдання писателя – порушити, зацікавити, вткнути в руку книжку, збудити в голові думку. З того погляду я вважаю Флобера, сидячого 20 літ над одною повістю, дурнем або великим самолюбом. Я держусь методу Золя, котрий пише і не перечеркує, але пише аж тоді, коли фраза вповні зложиться в його голові” [3: т. 48: 199–200].

Неодноразово І. Франко відзначав, що художня література твориться не для забави, а для порушування актуальних думок у головах людей. Оскільки більшість людей не володіє науковими знаннями, то їм потрібно було подавати їх у художній формі. До речі, І. Франко у щойно цитованому листі говорив М. Павликові про намір видавати газету, в якій “ми хочемо ... займатися чисто наукою, азбукою наукою, котрої ще нашим людям не стає, а в критиці доказувати, що їм справді не стає тої азбуки” [3: т. 45: 198].

Щоб забезпечити науковість художніх творів і публіцистики, вони повинні були спиратися на результати аналізу дійсності. Високо цінував І. Франко твори Е. Золя та інших французьких письменників-реалістів за те, що вони використовували матеріали статистичних досліджень. До речі, учений особливо цінував статистику за її здатність проникати в суспільно-економічні процеси і висвітлювати їх об'єктивно. І. Франко стверджував, що письменник не може написати творів ні глибоких, ні тривких, якщо він не знає суспільних наук, зокрема, політичної економії, яку вважав найважливішою серед суспільних наук, бо вчить про працю, їх результати та розподіл.

Цю настанову І. Франка треба враховувати у франкознавстві в повному обсязі. Це означає, що у процесі вивчення будь-якої складової енциклопедичної творчості мислителя варто з нею ознайомитися цілісно, бо інакше важко дати належну оцінку, наприклад, економічним поглядам чи художнім творам. У такому підході переконає особистий досвід вивчення економічних праць І. Франка, для належного поцінування яких необхідно вивчати народознавчі, поетичні та інші твори, бо у них можуть бути розшифровані або конкретизовані поняття, що недостатньо повно з'ясовані у спеціальних дослідженнях.

Ще більше такий методичний підхід потрібний при аналізі художніх творів письменника, в яких часто системою персонажів та їхніх взаємовідносин розкриваються складні соціально-економічні проблеми. Автономний розгляд художніх творів не можна вважати повним і об'єктивним. Адже у кожному з них закладена певна суспільна ідея, на які І. Франко був дуже чутливим. Сказане можна би підтвердити багатьма фактами з творчої біографії письменника, яка постійно була у стані збагачення новими ідеями наукознавства, зокрема суспільствознавства. Цей

факт доцільно завжди враховувати, бо інакше складно зрозуміти еволюцію поглядів мислителя.

І. Франко говорив, що тільки той не змінював погляди, хто їх ніколи не мав. Адже не можна не розвиватися, бо це би суперечило законам еволюції, без врахування яких не можна збагнути явища, події, процеси реального життя. Яскравим того підтвердженням може бути прихильність І. Франка в молодому віці до соціалістичних доктрин, що згодом змінилося їх нещадною критикою. Ця позиція відбилася на художній творчості письменника, що можна підтвердити повістями “Борислав сміється”, “Воа constrictor”, оповіданнями бориславського циклу. Їх зміст і спрямування можна зрозуміти тільки у контексті вивчення політичної економії марксистського спрямування.

На рубежі XIX–XX ст. І. Франко критикував марксистські догми, що знайшло відображення і в художній творчості. Аналіз бориславського циклу художньої кризи І. Франка свідчить про ідейну переорієнтацію змальованих ним персонажів. Так, у редакції повісті “Воа constrictor” за 1907 рік її персонаж Герман – це вже не капіталіст-удав, а капіталіст-піонер гірничої справи, який невпинно прагне до мети, відчуває задоволення від того, що може заповнити життя змістовною працею. “Елементи критики капіталізму, – як відзначає С. Щурат, – у цій редакції, безумовно, зберігаються. Але в цілому письменник переважно дає тут оцінку капіталізму з погляду його прогресу порівняно з попередньою формацією – феодальним ладом” [2: 39].

З поданого випливає, що дослідник добре запримітив еволюцію поглядів І. Франка. Однак висновки з проведеного аналізу були би ще переконливіші, якби їх трактувати з позицій науково-світоглядної цілісності Франкової творчості, без врахування якої легко зійти на позиції односторонності й навіть спотворення. На такі манівці іноді сходили аналітики твору І. Франка “Майстер Черняк”, у якому критикував доктринерство соціал-демократії, розуміння якої вимагає врахування еволюції суспільно-економічних поглядів мислителя. Без такого науково-цілісного підходу франкознавство не може бути повноцінним.

Сказане, до речі, стосується і поетичної творчості І. Франка, в якій він відстоював наукові правди, бо немає друга, казав він, понад мудрість. Якщо настане потреба змінити поганий стан на кращий, то це треба зробити:

Не зброєю, не силою
Огню, заліза і війни,
А правдою, і працею,
Й наукою ... [3: т. 1: 53].

В іншому місці І. Франко писав:

Ти розуме – бистроуме,
Порви пута вікові,
Що скували думку людську! [3: т. 1: 31]

Роздуми в окресленому напрямі можна би продовжити, подаючи численні факти для їх підтвердження з різних галузей енциклопедичної творчої спадщини І. Франка,

який на подив був послідовний і цілісний у своїх намірах, прагненнях спрямувати суспільність на шлях служіння науковій істині. Це потрібно завжди усім людям, але стократно важливо освоїти ці істини співвітчизникам І. Франка, доля яких була найвищим імперативом мислителя. За вдалим висловом Є. Маланюка творчість І. Франка – це концентрація “науково-здисциплінованого інтелекту” [2: 123].

Завдяки інтелектуальному наповненню творчість І. Франка має універсальне значення. Вона не може застаріти і є особливо цінною на початку ХХІ ст., коли людство, а разом з ним і український народ, здіймаються на вершини нового знання, підводять під власне побутування досягнення науки. Освоєння творчості І. Франка крізь призму наукового знання сучасності – надійна основа дальшого розвитку франкознавства, яке є цілісним у науково-світоглядному вимірі.

Аналіз творчості І. Франка свідчить про її науково-світоглядну цілісність, розуміння якої повинно лежати в основі франкознавства. Будь-які спроби розчленувати цю цілісність, позбавити її наукових засад призводять до применшення значення творчості мислителя, яку потрібно трактувати у вимірах минулого, сучасного і майбутнього. Науково-світоглядна цілісність визначає інтелектуальний потенціал геніальної за характером і енциклопедичної за різнобічністю творчості Великого Каменяря.

Література:

1. Маланюк Є. Франко як явище інтелекту // Книга спостережень. – Торонто, 1962.
2. Щурат С. Бориславский цикл художественной прозы Ивана Франко (Источники, проблематика, мастерство и метод). Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Львов, 1971.
3. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Андрій Наконечний (Львів)

Іван Франко: від громадівського соціалізму та федералізму до ідеї державної самостійності

Серед прогресивних діячів минулого, які прокладали шлях українській нації до національного, соціального, економічного, політичного, духовного визволення, одне з почесних місць займає український мислитель, філософ, поет І. Франко (1856–1916). Йому належить провідна роль у розвитку суспільно-політичної та філософської думки України, а особливо – у розвитку та утвердженні національної ідеї, ідеї свободи.

Формування соціалістичних поглядів І. Франка та його однодумців М. Павлика, О. Терлецького та інших припадає на 1876 – початок 1878 року. Головну роль у становленні революційних і соціалістичних переконань І. Франка відіграли твори С. Подолинського [1: 78] – політично-громадського діяча, економіста і соціолога.